

ТРАДИЦИЈА ПРАВНОГ УРЕЂЕЊА ВОЈСКЕ У СРБИЈИ

Љупка Петревски
Универзитет Унион – Никола Тесла,
Факултет за пословне студије и право у Београду

Кроз своју историју српски народ био је изложен честим ратним напорима, што је, поред осталог, утицало и на значај правног уређења оружаних снага. Период Првог српског устанка означава почетак стварања оружаних формација српског народа. Међутим, почетак уређења војне организације везује се за период владавине Милоша Обреновића и устројства војних гарнизона. То је, уједно, и почетак увођења војног рока (1838. године) и његовог ограничења на шест година. У историји правног дефинисања војске посебно место заузима Закон о устројству војске из 1883. године, са каснијим изменама и допунама. Наведени закон је од посебног значаја, јер је дао правну основу за формирање модерне професионалне војне организације. Значајна искуства из рата са Бугарском, који је Србија изгубила, имаће позитиван утицај на даљи развој професионалне војне организације у Србији. Донет је и нови Закон о устројству војске, 27. јануара 1901. године, који ће са каснијим допунама представљати основ за даљи развој српске војне организације у наредном периоду. У свим наведеним, као и каснијим законским одредбама, посебна пажња била је посвећена обавези служења војног рока.

Влада Републике Србије је својом Одлуком из 2010. године обуставила обавезу служења војног рока. Тако је прекинута дуга традиција служења војног рока у Србији. Кроз анализу историје правног утемељења оружаних снага, посебан фокус у раду усмерен је на одредбе којима је регулисано редовно служење војног рока. У завршном делу рада биће указано на потребу поновног успостављања обавезе служења војног рока.

Кључне речи: *закони, војска, регрутна обавеза, служење војног рока, војна организација*

Увод

Сам развој људског друштва од самог његовог почетка прати развој оружаних снага које служе одбрани државе, стварању предуслова безбедности и заштите становништва, владајуће структуре, као и друштвеног и државног поретка. Процес формирања војске у Србији, као системски и планирани циљ суверене државе, свој историјски и правни карактер негује уз пуно поштовања према традицији и развијеном свешћу о одговорности војничког позива.

Војска Србије, као оружана снага, свој главни циљ остварује бринући о безбедности државе и евентуалним угрожавањима споља, а све своје активности извршава у складу са Уставом, Законом и принципима Међународног права који регулишу употребу силе. Традиција Војске Србије своје утемељење заснива на ослободилачким устанцима у периоду Првог и Другог српског устанака у 19. веку, као и каснијим ослободилачким ратовима које је водио српски народ. Законом о устројству, почевши од 1839. па све до 1931. године, војска Србије је стално тежила правном утемељењу свих одредаба које ће је учинити признатом оружаном снагом. Данашња Војска Србије званично је формирана 8. јуна 2006. године Уредбом Владе Републике Србије. Зато је ово истраживање базирано на анализи правног утемељења Војске Србије, од њеног настанка до данас, што је и главни циљ и предмет овог рада.

Теоријски извори и методе истраживања

За формирање и функционисање војске, поред адекватних друштвених чинилаца, који се темеље на друштвеној структури и организацији, важан чинилац јесте њено правно утемељење засновано на законским и уставним регулативама. Основа теоријског истраживања заснива се на историјским и правним изворима који су, у оквиру исте литературе, били предмет ранијих истраживања. Сваки теоријски осврт на изворне податке биће адекватна подршка да, уз дескриптивну и компаративну методу, начинимо аналитички осврт на све сличности и разлике које су настајале у току правног утемељења војске. Такође, компаративном анализом имаћемо могућност да уочимо које су се промене дешавале у правном устројству војске, а које су имале заједнички циљ – формирање модерне војске.

Основни правни извори који ће бити приказани у овом раду су: војни закон у Кнежевини *Устроеније гарнизоне војске* из 1839. године, и њена допуна 1845. и 1860. године, Закон о *Устројству Народне војске* 1861. године, затим *Закон о војсци*, који је први пут под тим називом уведен 1883. године, са даљим изменама и допунама 1901, 1923, 1931. године и, на крају, Закон о војсци који је важио у периоду СФРЈ.

Аналитичким приступом изменама и допунама закона који регулишу војну обавезу имамо могућност да пратимо сам развој и сазревање идеје о развоју војске, као и њене улоге коју има у држави. Свака измена и допуна овог закона имала је за циљ побољшање и осавременавање војне обавезе, као и праћење и усклађивање са примерима добре праксе у свету. Да ли је свака од тих законских промена нужно водила и побољшању општих услова и начела војне обавезе, за неке ће потврдити пракса или време које је главни историјски сведок.

Правно утемељење Војске Србије

Прегледом свих закона и његових одредби у оквиру војске Србије, први утисак који се намеће као правило јесте да се тежиште ставља на врсту војске, њену организацију, дужину војне обавезе, командну одговорност, али и дисциплинске одреднице које ближе одређују понашање и однос војника према војсци.

Када је у питању обавезност служења војног рока, још прва Устроенија то прописују као обавезу сваког здравог и пунолетног мушкарца, јер се тиме доприноси очувању државе и њених граница. Свако је подједнако имао обавезу да се одазове војсци и главнокомандујућем, било у стајаћу или народну војску. Сама дужина трајања војног рока и војне службе стално је мењана и прилагођавала се новим друштвеним кретањима и потребама друштва у целини.

Дисциплина, као други важни чинилац војне службе, заузима у свим законима посебно место, и посебно се прописује члановима. У том контексту можемо још одредбама Устроенија из 1838. године или *Закона военија* у члану 1, а у оквиру војне заклетве наћи: *законе воене дужни су сви војници без разлике док су у служби, држати како су заклетву војничку положили*¹, чиме је у оквиру заклетве јасно и строго прописано дисциплинско понашање сваког војника. Посебан низ параграфа овог закона, као што је од 69. до 71. или 114. параграф, прописује казне за нарушавање било које одредбе заклетве, а све у складу са чином који војник има у служби.

Касније одређење казних мера установљено је формирањем војних судова који су већ од *Устроенија гарнизона војинства* од 1845. године ушли у састав законодавства. Све потпуне одредбе закона, а у делу дисциплинског поступка и суђења, почели су са активном применом 1862. године, када је донет и *Закон о војничкој дисциплини*. Овим законом значајно су се унапредили системи функционисања одговорности која прописују општу обавезу поштовања свих одредби закона и надлежних судова. Одредбама истог закона одређују се и дисциплинске мере затварања, посебно усклађене према чину и степену одговорности у војној служби.

Нове уредбе и закони о војсци, на пример из 1872. године, мења извесне казнене мере, посебно у делу да не могу да буду спроведене једнаке казнене мере за све, а да то управо зависи од самог угледа појединца, коме се не жели наудити у погледу части и достојанства које је већ стекао.

Управо то рангирање према угледу и части доводи до нових законских промена када су у питању дисциплинске мере, па је уредбом из 1916. године и чланом 6 уведена казна строгог затвора за редове, а уведена је и казна губитка ранга код официра. Никада у пракси ова одредба није заживела, јер је била оштро критикована са различитих страна. О самој части и угледу, за које се борио сваки војни официр, најбоље говори и дозвола за одржавање двобоја онда када су част и поштење нарушени од другог лица.

И каснији закони о војсци, у периоду постојања Југословенске народне армије и њених оружаних снага, својим законским одредбама поштовање војне дисциплине у правном смислу одређују као начин потпуног, тачног и правовременог извршавања војних дужности, у складу са важећим законом о војној служби. Основу тих одредби чини, поред правне регулативе, и морално начело којег морају да се придржавају припадници војне службе, јер су управо они заштитници и браниоци државног и друштвеног поретка.

Војска у Србији била је различито организована и називана. Тако од устаничке војске настаје народна војска, која прераста у стајаћу војску, да би у каснијим регулативама добила нове називе, попут редовне и резервне војске. Данас постоји ре-

¹ Јаковљевић М. Ј.: *Практичан коментар Уредбе о војној дисциплини*, Београд, 1934, стр. 8.

Сагледавајући све законе са изменама и допунама током историјског развоја српске војске, могу се наћи бројни заједнички именитељи, али и много различитих ставки које су их разликовале. Основна разлика била је у самом начину сагледавања командне одговорности, као и броју војника у оквиру војних формација. Све те разлике настале су под утицајем различитог друштвеног уређења током историје Србије, али и због различитих ставова о бројности војске која је довољна у одбрани државе. Понекад је војска била предмет политичке и друштвене противречности коју су наметали спољашњи али и унутрашњи непријатељи.

Свакако, владајуће структуре друштва на нивоу извршне и законодавне власти имале су дубоко и јединствено уверење да је војска веома значајна државна категорија и да је неопходно да буде правно уређена како би могла на најбољи начин да обавља своју мисију. Компаративном анализом свих наведених закона који су егзистирали у претходном периоду могу се издвојити неки од заједничких именитеља, који су и касније, кроз друге законе у овој области, имали исту функцију (табела 1).

Табела 1 – Заједничке мисије и именитељи закона о војсци за период 1838–1972.

Правна мисија и закони о војсци 1838–1972.	Заједнички именитељи правног система Војске Србије
1. Одбрана државе од непријатеља споља и чување државних граница	1.1. Одвраћање од непријатељске претње проузроковано спољашњим оружаним угрожавањем
	1.2. Одбрана слободне, независне и суверене територије
	1.3. Одбрана простора који се простира на копну, води или у ваздушном простору
2. Подела војске на стајаћу и народну војску, односно редовну и резервну, активну и пасивну	2.1. Учешће сваког облика војске у подједнаком чувању државних граница и слободе грађана
	2.2. Могућа сарадња са иностраним војним снагама у смислу образовања, размене искустава и заједничкој борби против истог непријатеља
3. Обавеза служења војног рока уз заклетву која обезбеђује војну дисциплину	3.1. Чин давања заклетве као носилац поштовања високо-моралних начела сваког војника и високопозиционирана дисциплинска одговорност свих војних службеника и обвезника
	3.2. Обавеза служења војног рока као још једно морално и правно начело сваког пунолетног и здравог члана из редова грађана, и спремност да се помогне у свакој ванредној ситуацији када су грађани угрожени од агресора, природних непогода и других вештачки изазваних несрећа.
4. Образовање војног кадра као гаранта квалитативне и квантитативне обуке намењене новим војним снагама	4.1. Почетно образовање војног кадра, најпре у иностранству, а затим кроз развој школства у Србији, омогућава да се војним снагама обезбеди висока обука по узору на друге војске у свету.

Од Устроенија до Закона о војсци

Да би се пратило правно утемељење српске војске, потребно је осврнути се на њен историјски развој. Своје почетке српска војска налази још у Првом српском устанку 1804. Године, под вођством војводе Ђорђа Петровића, а чинили су је народни војници.

Са првим државним уређењем, у оквиру нахијских области, након устанка 1807. године, уведена је општа војна обавеза, када је било предвиђено да ношење оружја буде обавеза сваког одраслог мушкарца. У нахијама су се формирале чете које су на широј територији формирале батаљоне под командом војвода, који су командно одговарали војводи Карађорђу.⁴

Решењем Правитељствујушћег совјета из 1808. године⁵ организована је и регуларна војска, поред српске устаничке војске, која се у оквиру средње развијених нахија организује у такозвану „купанију”, односно чету која броји од 250 војника, док веће нахије имају дупло више а мање половину од тог броја војника. Прве војне формације са организованом војном обуком почеле су исте године доласком руских инструктора, од када и потиче најраније писано правило за обуку. Опширније правило написано је 1813. године, када је настао и *Воени устав*, који никада није ступио на снагу због слома устанка.⁶

Борба српског народа за стварање националне државе наставља се 1815. године у Другом српском устанку. Ослањајући се на народну војску кнез Милош Обреновић издејствовао је Белички споразум, окончао устанак и градио своју личну власт и државне институције Кнежевине Србије, где је једна од њих била и даља организација стајаће војске. Како је стајаћа војска према српско-турском споразуму била забрањена, кнез Милош је установио пандуре или, другачије назване, солдате, који су у оквиру нахија обављали полицијске и војне дужности и одговарали кнежевским старешинама. Тада су настале и прве војне униформе (1827. године), које су убрзо биле укинуте, јер актуелни споразум са Турском то није дозвољавао. Први српски војници носили су народна одела и били наоружани *са по два пиштоља, дугачким ножем за појасом и аустријским „карабигљима“*.⁷

Добијањем унутрашње аутономије, Другим хатишерифом из 1830. године, Кнежевина Србија наставља са започетим организовањем војске, уводећи обуку, нове униформе, развијајући различите војне формације и градећи прве војне касарне. Првим прописом који је издат о војној служби, под називом *Правила војна (1832)*,⁸ регулисана је војничка дисциплина која је подразумевала безусловно покорвање војника старешинама. Школовање војних официра почиње у иностранству 1833. године, одласком првих кандидата у Русију, што се наставља све до формирања *Књажевско-сербскеје военае Академиј* (1837) у Пожаревцу, као прве војне школе за офицере. Међутим, она је била укинута већ наредне године. Прва официрска

⁴ Опширније: Динић Д.: Српска војска у доба првог устанка, у: *Војноисторијски гласник*, 5, Београд, 1953, стр. 103-112.

⁵ Новаковић С: *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Панпублик, Београд, 1988, стр. 86.

⁶ Марковић Р: *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, САНУ, Београд, 1957, стр. 24.

⁷ *Исто*, стр. 25.

⁸ *Исто*, стр. 53.

школа биће формирана 1850. године у Београду под називом Артиљеријска школа. Године 1880. је расформирана и преименована у Војну академију. То је био велики корак у даљем стручном оспособљавању командног кадра српске војске.⁹

Каснији развој војске био је условљен сталним политичким превирањима између Турака и кнеза Молоша, при чему је успостављање извршне и законодавне власти стално мењало своја устројства. Главни токови кретали су се од формирања првих министарстава, када је и војска била сагледавана, до њиховог укидања и увођења деспотске власти. Такозваним *Турским уставом* из 1838. године, који је, на неки начин, био наметнут Кнежевини Србији, извршена је подела на извршну и законодавну власт, односно подељена је између кнеза и Државног савета.¹⁰ Сматрајући да је Кнежевина Србија у вазалном односу, Турска и Русија нису дозвољавале развој њене војне снаге, чиме су желеле да ослабе српску државу, али и да ограниче кнежеву власт. Према том Уставу Државни савет имао је овлашћења да руководи војним пословима који спадају у делокруг *Војно-полицијне канцеларије*, а она је подељена на *Војно* и *Комесеријатско* одељење.¹¹ С обзиром на то да је кнез Милош током своје владавине био апсолутиста обично је присуствовао пријему регрута и при том давао своје предлоге. Познат је пример из 1830. године у Пожаревцу, када је одбио да прими за регрута једног младића јер је посумњао да је његов отац помагао Турцима у бици на Љубићу.¹² С тим увези, треба напоменути да су прве регрутације у Србији обављене 1825, 1830, 1833. и 1836. године, иако војни рок није био одређен све до 1838. године. Тада је био ограничен на шест година, али је већ наредне године скраћен на четири године.¹³

Када се анализира законодавство Србије у овој области, онда Закон из 1838. године има посебну важност, јер је дефинисао служење војног које до тада није било регулисано. Према овом закону сви мушки грађани Србије од навршених 20 до 50 година старости подлежали су војној обавези. Поред тога, био је одређен и систем позива, па су тако првом позиву припадали мушкарци старости од 20 до 30 година који су служили војни рок у трајању од две године. Други позив чинили су мушкарци од 30 до 37 година, а трећи од 37 до 50 година.¹⁴ У овом периоду, 1845. године, издато је и прво Правилу за регрутовање којим је предвиђен и лекарски преглед и дефинисана тачна упутства лекарима приликом обављања прегледа регрута и добровољца, као и војника који су у служби постали неспособни.¹⁵

Заснован на актуелном Уставу доноси се и први војни закон Кнежевине Србије *Устроеније гарнизоне војске* (1839), којим се ближе прецизирају правила која војска мора

⁹ Пршић М.: Војне школе у Србији, у: *Официри у високом војном школству Србије 1804-1918*, МЦ Одбрана, Београд, 2000, стр. 240-241.

¹⁰ Опширније: Љушић Р.: *Кнежевина Србија 1830-1839*, ЗУНС, Београд, 2004.

¹¹ *Зборник закона и уредаба изданих у Кнежевству Српском, књ. I*, Београд 1840, стр. 58-59, доступно на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4103>, (приступљено 22.06.2019).

¹² Стојанчевић В.: *Историјска грађа, књига III*, Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији, НИЦ Војска, Београд, 2004, стр. 165.

¹³ Ђорђевић Ж.: *Српска народна војска 1861-64*, Београд, 1984, стр. 10.

¹⁴ Милићевић М.: *Реформа Војске Србије: 1897-1900*, ВИЗ, Београд, 2002, стр. 50.

¹⁵ Ратковић-Костић С.: *Европеизација српске војске: 1878-1903. године*, Војноисторијски институт, Београд, 2006, стр. 22.

да поштује, али и правила за регрутацију младих војника. Закон укида стајаћу војску, а формира по једну чету пешадије у сваком од седамдесет округа, да би четири чете образовале батаљон, а сваки од четири батаљона, као основни задатак, имао је чување граница. Под командом Главног штаба била је једна чета и једна полубатерија која је била лоцирана у Централној управи.¹⁶ Ово Устроеније, иако представља први правни акт заснован на уставним начелима, за српску војску није показао видан напредак у процесу изградње војске, већ напротив – представља њен корак уназад. Стајаћа војска је замењена народном војском, а чете су чувале границу. Дисциплина је била на ниском нивоу, јер је војска, због дислокације у седамнаест округа, била ван контроле команде. Тиме је и сама војна обука била отежана и није се одвијала у континуираном процесу. Такође, војне формације су смањене или укинуте, као што је био случај са коњицом. Доласком на власт кнеза Михаила мења се и организација у гарнизону војске, па је 1841. године донето ново *Устроеније гарнизонског војинства*. У службу се враћа стајаћа војска коју је сачињавала пешадија, артиљерија и коњица која је враћена у састав војске. Сви они били су под командом Главног военог штаба.¹⁷

Промене у владајућој структури Кнежевине Србије 1842. године и доласком кнеза Алаксандра Карађорђевића на власт успоставља се нови уставобранитељски режим који стабилизује политичка, економска и друштвена дешавања. Упоредо се ради на новом устројству гарнизоне војске. Године 1845. донето је ново *Устроеније гарнизонског војинства*, које увећава бројност стајаће војске за још један батаљон, Команду је представљао Главни штаб који је био подељен на одсеке: *Фронтони*, *Казначејско-економски*, *Санитетски* и *Судски*.¹⁸ Оно што се за ово Устроеније сматра посебно важним јесте да је на основу њега први пут објављено, исте године, и *Правило за регрутовање* које, поред осталог, уводи и обавезни лекарски преглед. Војска се усавршава, стручно образује у иностранству и све више угледа на развијене војске у западним земљама.

Поред тога, у периоду до прве половине 1854. године Србија је била претворена у војнички логор у којем је војна обука извођена и са ђацима. Штампана су војна правила и ажурирани спискови војних испуженика и војника, што је по свим карактеристикама имало обележје масовне регрутације. С тим у вези, на лицу места је одлучивано у ком роду ће регрут служити и доношена одлука о евентуалном ослобађању војне обавезе. Све то представљало је пионирски подухват у то доба.¹⁹

Када је Светоандрејска скупштина, 1858. године, скинула са власти Александра Карађорђевића и вратила Милоша Обреновића за кнеза дошло је до промена у организацији и структури војске. Војска је опет била под главном и непосредном командом кнеза, а Главна војна управа је подељена на *Општевојно*, *Војнотехничко* и *Административно-економско одељење*.²⁰ На челу Главне војне управе налазио

¹⁶ *Зборник закона и уредаба изданих у Кнежевству Српском, књ. I*, Београд 1840, стр. 61 и 66.

¹⁷ *Новине Српске*, бр. 48 од 29. новембра 1841. године, доступно на: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/srpske_novine/1841/11/29#page/0/mode/1up, (приступљено 22.06.2019)

¹⁸ Исто.

¹⁹ Митровић Ј.: Организација и опремање народне војске у Кнежевини Србији 1854, *Весник Војног музеја*, бр. 5, Београд 1958, стр. 183-186.

²⁰ Опширније: Марковић Р. П.: Регуларна војска и Светоандрејска скупштина, у: *Споменик*, 110, Београд, 1961, стр. 1-30.

се начелник, а по налогу кнеза обављао је и послове војног министра. *Устроеније војске* из 1860. године упоредо уводи стајаћу и народну војску. Сада војска преузима нову улогу у држави; задужена је за одбрану и поштовање закона, а војна обавеза, као и одбрана државе, подведена је под опште добро.²¹ Новина која је била прописана овим Устроенијем односила се на скраћење војног рока на три године (претходно је било четири), као и раније право на привремено отпуштање војника кући у тромесечном трајању. Војска је добила правно регулисан војни систем који се заснивао на територијалном груписању војника у јединице. Такође, регулисана су права и обавезе, како државе, тако и војника, које су се односиле на исхрану, обезбеђење наставног и командног кадра.

Михаило Обреновић, син кнеза Милоша, након ступања на власт залагао се за ослобођење од турског ропства. Свестан чињенице да му је за такав историјски подухват неопходна велика војна сила, 1861. године доноси нови закон о војсци – *Устројство Народне војске*.²² Основу овог устројства чинило је војно начело да народну војску чине сви Срби старости од 20 до 50 година, из чијих редова једино могу бити изузети свештеници и болесни појединци. Подељена на две класе, војска је имала своје посебне обавезе у оквиру њих, тако да је прва класа војника увек била на располагању држави, док је друга била попут војне резерве која се ангажовала у односу на тренутне потребе. Формацијска и организациона структура по врстама јединица дубље се прецизирала и сада је и народна војска, по многим карактеристикама, била ближа и сличнија стајаћој војсци. Народна војска делила се на две класе: прву, коју је чинила „једна четвртина пореских глава” и била „одмах спремна да крене”, и другу која је била резерва. Поред тога, предвиђено је да се регрутација врши сваке године уз обавезан излазак обвезника пред комисију.²³

Доношењем *Закона о уређењу државне централне управе*, 1862. године, Главна војна управа прераста у Војно министарство, да би убрзо, 1864. године, донет и нови *Закон о устројству војске*.²⁴ Законом су укинуте команде и штабови Народне војске, а у окружним начелствима формирана су посебна војна одељења. Њихова задужења и ингеренције односиле су се подједнако на стајаћу и народну војску у домену права и обавеза регрутације, обуке и припреме војске за одбрану државе. Школоване војне старешине биле су много спремније у тактичким и маневарским радњама, а као такви и способљенији за адекватну обуку војника. Закон о Народној војсци имао је извесне предности, али и недостатке који су се касније у маневрима и борбама потврдили.

Нови Устав који је донео бројне унутрашње реформе 1869. године, представио је и реформе које су се односиле на организацију и функционисање војске. Тако је дошло и до измена и допуна *Закона и устројства војске*. Уведен је чин генерала, али и редован испит за потпоручника, капетана и мајора. Прва класа стајаће војске добила је наоружање, а народна војска своје униформе. Након ове измене Закона,

²¹ Спомен-собе. *Огледало историје и традиције: 1804-1918*, Београд, Медија центар “Одбрана”, 2018, тр. 63.

²² Ђорђевић Ж.: *Српска народна војска 1861-1864*, Београд, Народна књига, 1984, стр. 23-40.

²³ *Зборник закона 1858-1882. година*, стр. 75-76.

²⁴ *Зборник закона и уредаба, књ. XVII*, Београд, 1865. доступно на: <http://digital.bms.rs/ebiliboteka/publications/view/4082> (приступљено 23.06.2019).

чиме су постављени савремени темељи развоја и организације војске, где су била установљена јасна правила за стајаћу и народну војску, правна војна реформа се окретала уређењу земље која је требало да одговори постављеним правним прописима. Овај Закон био је добар темељ за даљи развој, што доказује и то да су и данас поједине његове одредбе садржане у *Закону о војсци*, *Закону о одбрани* и *Закону о војној, радној и материјалној обавези*.

Нови Закон о устројству војске из 1886. године делимично је изменио систем позивања, али су регрути и даље позивани са навршених 20 година. Измене су се односиле на скраћивање првог позива до 28. године старости, док је трећи позив (од 37. до 50. године) остао непромењен. Након тога уследиле су измене Закона о устројству војске из 1890. године у којем је систем позивања претрпео измене. Овим законом војска је подељена на редовну и народну. Редовну војску чинили су обвезници од 20 до 30 година старости, док је народна војска била подељена на први позив (од 30. до 40. године) и други позив (од 40. до 50. године). Разлог за наведене поделе био је у томе што су млађе генерације које су припадале редовној војсци одслужиле двогодишњи војни рок, а старије генерације (припадници народне војске), стасале су за војску пре ступања на снагу првог закона (1883. године), када није била уведена редовна војна обавеза, па у сталном кадару никад и нису служили.²⁵

Касније измене законодавства из 1890. године имале су више политичку него војничку позадину. Наиме, одредбама Закона из 1883. године, поред увођења двогодишњег војног рока, укинута је и народна војска. Услед политичких утицаја, уместо новог закона о устројству, створен је компромис у виду измена и допуна постојећег Закона из 1886. године којим је поновно уведена народна војска, али не и обновљена. Редовна војска по годиштима првог позива остала је уз њу. С друге стране, старешине редовне војске командовале су и јединицама народне војске. Због компликованог и скупог одржавања, пушке нису враћене народу већ су издаване само за вежбе и маневре.²⁶ И у каснијем периоду настављено је са дуализмом између државне и народне као два вида војске, при чему је прва била млађа и стручно вођена и представљала будућност, док је друга била одраз традиције српског народа

У периоду реформе систем регрутације и позивања претрпео је нове измене. Тако је период трајања војне обавезе знатно скраћен, а позивали су се младићи са навршене 21. године живота. Војној обавези подлегали су мушкарци старости 45 година, уместо дотадашњих 50, што је утицало и на измене у систему позива. Тако су редовну војску чинили мушкарци од 21 до 31 године, народну војску првог позива од 31 до 37 година, а другог позива од 37. до 45. године. Као разлог за померање регрутације на 21 годину била је стасалост регрута, јер је једна година наводно омогућавала њихову бољу физичку спремност. Међутим, прави разлог био је недостатак смештајних капацитета.²⁷

²⁵ Милићевић М.: *Реформа Војске Србије: 1897-1900*, ВИЗ, Београд, 2002, стр. 50.

²⁶ Вуксановић-Анић Д.: *Стварање модерне српске војске*, Српска књижевна задруга, Београд, 1993, стр. 115-116.

²⁷ Милићевић М.: *Реформа Војске Србије: 1897-1900*, ВИЗ, Београд, 2002, стр. 52

Како се кроз примену важећег закона схватило да постоје извесни недостаци који би ближе прецизирани војну службу, приступило се законским изменама и допунама које ће се базирати на Закону о устројству војске. Са извесним допунама и изменама ступио је на снагу 1901. године, када су, у својству комплетне војне реформе, донесени и законски прописи о војном правосуђу. Тада су установљени војни судови, *Војноказнени законик и Закон о поступку војних судова у кривичним делима*.²⁸ Интересантно је да је новим законом предвиђено да официри имају право на двобој (који је тада у Србији био забрањен), као нужну одбрану части, јер су представљали високо моралну снагу друштва. У појединим ситуацијама Правило службе то допушта и војницима. У члану 109 се истиче: *Понос, достојанство војниково увећава хладно оружје... Опасано оружје може се и треба га једино употребити у одбрани личности и части, кад је који нападнут*.²⁹

У овом периоду бележимо и Закон о устројству војске из 1901. године. Одредбе о систему регрутације и позива су непромењене, тако да је остала обавеза служења до 45. године. Међутим, поред раније обавезе служења у редовној и народној војсци, уведено је и служење у последњој одбрани младића од 17. до 20. године и старијих грађана од 45 до 50 навршених година. Поред наведеног, одредбама овог закона враћено је регрутовање младића од 20 година.³⁰ Треба напоменути да се назив народна војска није односио на организацију већ је имао само политички карактер. И према овом закону остала су три позива. С обзиром на то да је служба у војсци почињала у првом позиву, а обвезнике је требало неко време непрекидно држати на окупу ради обуке, први позив састојао се од сталног кадра (мирнодопског) и његове резерве. Стални кадар био је део тог позива који „служи под заставом” у касарнама, а резервни онај део који је одслужио под заставом и „живи код својих кућа”. Тако је гласио и први члан Закона о устројству војске из 1883. године. Први позив је, уједно, и најважнији део војске који је 1883. године добио назив стални кадар, а 1890. године то је редовна војска. Измене закона из 1901. године усвојиле су назив народна војска првог позива.³¹ У овом периоду сви физички способни грађани имали су обавезу служења у војсци од 18. до 50. године живота. За оне који су били евентуално неспособни била је предвиђена војница – плаћање војсци за период који су били дужни да проведу као обвезници. Војница се прикупљала уз порез према разрезу оружаних команди. Пореска одељења су је прикупљала и слала оружаним командама, а оне Министарству војном. И стопа процента војнице и начин њеног разрезивања, сакупљања и предаје били су веома сложени, али, и поред тога, стопа процента била је веома висока. Због тога су многи обвезници настојали да буду примљени у стални кадар како би избегли плаћање војнице.

Политичка превирања у Србији, до којих је дошло после Првог светског рата, 1918. године, резултирала су стварањем нове државе, са новим друштвеним уређењем. Била је то Краљевина Југославија, на челу са династијом Карађорђевић. Назив државе званично је усвојен 1929. године. Поред неусаглашености по питању дру-

²⁸ Гојковић М. (приредио): *Зборник војних правосудних прописа: (1839-1995)*, Војноиздавачки завод, Београд, 2000, стр. 109.

²⁹ Исто, стр. 110.

³⁰ Милићевић М.: *Реформа Војске Србије: 1897-1900*, ВИЗ, Београд, 2002, стр. 53.

³¹ Ратковић-Костић С.: *Европеизација српске војске: 1878-1903. године*, Војноисторијски институт, Београд, 2006, стр. 351-352.

штвеног уређења, поделе власти и овлашћења, Србија је била и економски веома ослабљена претходним ратним дешавањима. Све се то одражавало и на војску која је била угрожена и уморна од Првог светског рата. Новоформирана држава установила је и нови устав (1931) који ће бити по мери свих националних и политичких странака. У њему значајно место, у Одељку XI, од члана 108–119, посебно место заузима војска, где се предвиђа да свака ближа одредба Устава буде прописана Законом. Тако је исте године дошло до измена и допуна Закона о војсци, који и даље предвиђа обавезност служења војног рока, независно војно судство, а као новина прописано је формирање морнарице као рода војске Краљевине Југославије.

Након Другог светског рата Краљевина Југославија мења своје друштвено и политичко опредељење, па је било неопходно променити законске одредбе државе, па и оне које ће важити у војној служби. Најпре партизанске снаге, под називом Народноослободилачка војска, под командом Комунистичке партије, прелазе у Југословенску армију, која 1951. године мења назив у Југословенску народну армију у саставу новоформиране државе СФРЈ.

Почетне законске одредбе настају у смислу *Одлука о Југословенској армији* („Службени лист ДФЈ”, бр. 9/45), затим *Закон о служби у Југословенској армији* („Службени лист ФНРЈ”, бр. 60/46, 45/51), *Закон о Југословенској народној армији* („Службени лист ФНРЈ”, бр. 29/55, 36/55), да би се нови Закон о Југословенској народној армији први пут објавио у *Службеном гласнику*³² из 1964. године, са каснијим изменама и допунама 1964, 1965, 1966. и 1972. године. Неке од новина које прати овај нови закон, а који се по својим главним карактеристикама односио на поштовање принципа равноправности народа и народности, јесте дужина трајања обавезног служења војног рока. До 1952. године она се кретала у распону од две до четири, да би се касније усталила на две године, осим за поједине родове где је предвиђено служење од три године. Значајна новина, чији је циљ био да пружи мотивацију за вишим образовањем, предвиђала је да лице које заврши неку од високообразовних школа има право на служење војног рока у трајању од једне године.³³

Тадашња Југославија је предвиђала општу војну обавезу која је садржала и релативну обавезу. Оружане снаге тадашње државе чинили су Југословенска народна армија (ЈНА) и Територијална одбрана (ТО). Југословенска народна армија могла би се условно посматрати као полупрофесионална војска, састављена од професионалних официра, подофицира и војника на одслужењу војног рока. Војници су се налазили у јединицама ЈНА на основу опште војне обавезе прописани период који је био променљив, али је обично износио дванаест месеци.

И након распада СФРЈ и формирања Савезне Републике Југославије (СРЈ), општа војна обавеза била је садржана и у уставним одредбама као „општа и испуњава се се на начин одређен Савезним законом”. Одредбама Устава тадашње државе дата је могућност грађанима, који због верских или других разлога савести не желе да испуне своју обавезу под оружјем, да могу да је испуне без оружја или у цивилној служби, у складу са савезним законом.³⁴

³² Видети: *Закон о Југословенској народној армији* "Службени лист СФРЈ", бр. 52/64, 2/65, 57/65, 2/66, 67/72.

³³ Димитријевић Б: *Армија и југословенски идентитет 1945-1992, Војно дело*, вол. 53, бр. 2, МЦ Одбране, Београд, 2001, стр. 141-154.

³⁴ Устав СР Југославије, „ Службени лист СРЈ”, бр.1/92, чл. 137, ст. 1 и 2.

Дисконтинуитет обавезног служења војног рока

Устав Републике Србије из 2006. године не говори о обавезама грађана према одбрани државе, па ни о општој војној обавези. Ова област је уређена Законом о одбрани, а знатно непосредније Законом о војној, радној и материјалној обавези, у којем је дефинисано да је војна обавеза „право и дужност грађана да се припремају и оспособљавају за учешће у одбрани и заштити суверенитета, независности, територијалне целовитости и безбедности Републике Србије”. Поред наведеног општег дела, предметним законом је прописано да је војна обавеза општа, да јој подлежу грађани Републике Србије и да се састоји од регрутне обавезе, обавезе служења војног рока, обавезе вршења цивилне службе и обавезе служења у резервном саставу.³⁵

Међутим, у каснијим изменама предметног Закона укинута је општа војна обавеза и уведено добровољно служење војног рока. Наиме, дана 15. децембра 2010. године Народна скупштина Републике Србије, на предлог Владе, донела је Одлуку о обустави обавезе служења војног рока. Овом одлуком обустављено је само обавезно служење војног рока, с могућношћу поновне успоставе у складу са законом, односно с проценом његове неопходности. У периоду обуставе служења војног рока успостављен је систем добровољног служења војног рока. Поред успостављеног система добровољног служења војног рока, сви остали елементи система војне обавезе (увођење у војну евиденције, лекарски и други прегледи и психолошка испитивања, регрутовање, обавезе у резервном саставу) настављају да функционишу у складу са законом. То, уједно, представља одраз потребе да се обезбеди неопходан људски потенцијал за одбрану земље. С друге стране, добровољно служење даје могућност младићима и девојкама који се определиле за добровољно служење војног рока да могу одслужити са оружјем или без оружја у трајању од шест месеци. У актуелном тренутку служењем војног рока обухваћени су војни обвезници од 19 до навршених 27 година живота. У оквиру наведених старосних граница посебно су дефинисане различите ситуације и околности значајне за служење војног рока. И без даље анализе обавезе служења војног рока евидентно је да су свеобухватне промене које су захватиле српско друштво имале одређен утицај и на војску.

Међутим, с друге стране, недвосмислено се учава неусклађеност између важних државних опредељења која се односе на систем одбране. У анализи наведеног неопходно је поћи од доказане тврдње да војни рок представља основни и најважнији начин обучавања и оспособљавања грађана за одбрану.³⁶ У тренутку када се приступило добровољном служењу војног рока, Србија није имала успостављен концепт националне одбране. Потрага за адекватним концептом трајала је све до 2018. године, када је у Нацрту Стратегије националне безбедности³⁷ дефинисан концепт тоталне одбране, који представља свеобухватан и дугорочан приступ националној одбрани. Поред осталог, концепт тоталне одбране подразумева ангажовање целокупних матери-

³⁵ Видети: Закон о о војној, радној и материјалној обавези, „Службени гласник РС”, бр. 88/2009, 95/2010 и 36/2018

³⁶ Карановић Н.: *Коментар Закона о војној, радној и материјалној обавези и Закона о цивилној служби*, ВИЗ, Београд, 2010, стр. 12

³⁷ Нацрт Стратегије националне безбедности Републике Србије, доступно на: http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/javna%20rasprava/strategije/Nacrt%20Strategije%20nacionalne%20bezbednosti.pdf

јалних и људских ресурса у случају рата или било које друге егзистенцијалне претње држави. Међутим, за ангажовање људског потенцијала преко потребна је његова адекватна оспособљеност. У таквим околностима обавезно служење војног рока представља поуздану и адекватну основу за даљу надградњу оспособљавања расположивих људских ресурса. Као прилог наведеној тврдњи корисно је подсетити се скорашњих искустава Републике Србије. Као једна од главних разлога одустајања од копнене интервенције НАТО снага 1999. године био је неприхватљив ризик од великих губитака агресора. У том историјском тренутку Република Србија је поседовала, поред осталог, велику „народну“ војску која је била изразито мотивисана и са јаком хомогенизацијом читавог друштва по питању одбране државе. То је принудило агресора да се ограничи само на нападе из ваздушног простора у којем је био доминантан.

Уколико детаљније анализирамо историјске чињенице, евидентно је да се Република Србија налази на Балкану који је одувек представљао стратешки значајно раскршће цивилизација, па су и спољне силе често на овом простору интервенисале употребом силе. Недостатак економски и војно јаким држава само је олакшало њихову употребу силе. Поред историјских чињеница и актуелни тренутак не одудара од већ успостављене тезе да је овај простор одувек имао конфликтни потенцијал. Стално присутан албански експанзионизам, који показује претензије и на српске просторе изван Косова и Метохије, нестабилност на простору Босне и Херцеговине, уз тенденције за укидањем Републике Српске, антисрпско расположење у појединим државама у окружењу, а нарочито у Републици Хрватској, нису само ствар прошлости већ и садашњости. С друге стране, не треба заборавити мигрантску кризу, климатске промене и еколошке проблеме, што нас упућује да је неопходно да Србија има јаку и у народу утемељену војску, способну да одговори на наведене претње. У таквим околностима заступати став да је обавезно служење војног рока скупо је крајње тенденциозно. Зато се може поставити питање: да ли је обавезно служење војног рока скупље од неке евентуално будуће агресије, постојећих природних и индустријских ресурса или од страдања народа који није способан да се одбрани.

У оквиру реформе оружаних снага успостављене су територијалне бригаде (Бачка, Банатска, Београдска, Браничевска, Дринска, Расинска, Тимочка и Јабланичка) које се формирају у рату и попуњавају лицима из резервног састава. Због њихове намене и значаја који остварују у рату, неопходно је обезбедити адекватну попуњу која, поред осталог, подразумева обучен резервни састав способан да одговори савременим условима одбране државе. С тим у вези, посебно је значајно поновно устројство обавезности служења војног рока, као основног начина оспособљавања војних обвезника, јер сви остали облици се ослањају на војни рок. Међутим, у разматрању обавезности војног рока неопходно је анализирати и демографски потенцијал Републике Србије који је знатно промењен у претходном периоду. То је посебно важно ради адекватног избора новог модела који мора да задовољи потребе система одбране, али и могућности државе.

Закључна разматрања

Сама анализа наведених закона, од настанка војске до данас, може бити предмет разматрања и анализе са више аспеката, и послужити усавршавању и допуни постојећег Закона о војсци. У сваком од тих закона може се пронаћи неки члан који

и у данашњим условима може бити применљив уз извесне модификације. Евидентно је да је војска увек била добро уређена законима, прописима, уредбама и наредбама, што потврђује чињеница да су многи остали на снази и више деценија.

Процес модернизације војске свакако је неопходан, али не сме се заборавити ни традиција која је базична основа сваког друштва. Процес правног утемељења Војске Србије има своју дугу историју на коју свако од нас може бити поносан. Наиме, Србија је веома рано схватила да може да допринесе правилном и успешном развоју војске, али и да кроз сваки нови закон, допуна или измену подржи модерна светска кретања у овој области, и тиме буде равноправна са другим војскама света. У последње време сведоци смо нових могућих измена и допуна које се односе на Војску Србије, где се као битна ставка наводи поновно увођење редовне војне обавезе за сваког пунолетног мушкарца, што је ранијим изменама остало у домену добровољности. Наша традиција се управо заснива на таквој законској одредби још из периода првог закона, тако да би можда то био добар начин да се вратимо традицији и наставимо такву обавезу кроз осавремењен начин служења војног рока. Свака војна обука је добар начин да у неким тешким приликама у земљи схватимо да нисмо сами и да можемо на адекватан начин помоћи једни другима. Зато, војну обавезу и обуку треба схватити као традиционално и морално начело сваког од нас, а, истовремено, и као поштовање предака који су поставили темеље војне организације. С друге стране, војна обавеза је одувек представљала спој војске и народа који у српској историји има дугу традицију.

Поред наведеног, не смемо заборити да војска представља оличење државног идентитета и интегритета, што утиче и на развијање култа поштовања према државним институцијама. С тим у вези, војни рок је само један механизам стварања моралне обавезе и менталитета код младих нараштаја према својој отаџбини, чему, наравно, доприносе и образовање, културна и информативна политика и слично, а све ради развијања одговорности према сопственој држави. Наиме, држава није природна датост; створена је муком уз велике жртве. То захтева свакодневно старање ради развијања менталитета на адекватан начин. Обавезно служење војног рока само је један сегмент значајан за припрему државе за одбрану. По својој природи припрема државе за одбрану обухвата скуп различитих мера као што су, поред осталог, нормативно-правне, организационе, морално-психолошке, културне, материјалне, информативно-пропагандне и друге. Само на тај начин формиран систем одбране може бити поуздан и одржав.

Литература

[1] Veljković S. O., Ostojić M. M., Žnidaršič. V. P.: Izazovi popune Vojske Srbije aktivnom i pasivnom rezervom, *Војно дело*, бр. 8, МС Одбрана, Београд, 2008.

[2] Вуксановић-Анић Д.: *Стварање модерне српске војске*, Српска књижевна задруга, Београд, 1993.

[3] Димитријевић Бојан Б, Армија и југословенски идентитет 1945-1992, у: *Војно дело*, вол. 53, бр. 2, МЦ Обрана, Београд, 2001.

[4] Динић, Д.: Српска војска у доба првог устанка (Поводом стопедесетогодишњице), *Војноисторијски гласник*, 5, Београд, 1953.

[5] Ђорђевић Ж.: *Српска народна војска: студија о уређењу народне војске Србије: 1861-1864*, Народна књига, Београд, 1984.

[6] Закон о Југословенској народној армији ("Службени лист СФРЈ", бр. 52/64, 2/65, 57/65, 2/66, 67/72)

[7] Закон о о војној, радној и материјалној обавези, „Службени гласник РС“, бр. 88/2009, 95/2010 и 36/2018

[8] *Зборник закона и уредаба изданих у Кнежевству Српском, књ. I, (Сборникъ закона и уредба и уредбених указа)*, Београд 1840, доступно на: , (приступљено 22.06.2019.)

[9] Карановић Н.: *Коментар Закона о војној, радној и материјалној обавези и Закона о цивилној служби*, ВИЗ, Београд, 2010.

[10] Гојковић М. (ур.): *Зборник војних правосудних прописа: (1839-1995)*, Војноиздавачки завод, Београд, 2000.

[11] *Зборник закона и уредаба, књ. XVII, (Сборникъ закона и уредба)*, Београд, 1865. доступно на: (приступљено 23.06.2019)

[12] Јаковљевић М. Ј.: *Практичан коменатар Уредбе о војној дисциплини*, Београд, 1934.

[13] Љушић Р.: *Кнежевина Србија 1830-1839*, Београд, ЗУНС, 2004.

[14] Марковић П. Р.: *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, САНУ, Београд, 1957.

[15] Марковић П. Р.: *Регуларна војска и Светоандрејска скупштина*, у: *Споменик, 110*, Београд, 1961.

[16] Милићевић М.: *Реформа Војске Србије: 1897-1900*, ВИЗ, Београд, 2002.

[17] Митровић Ј.: *Организација и опремање народне војске у Кнежевини Србији 1854*, *Весник Војног музеја*, бр. 5, Београд, 1958.

[18] Новаковић С. : *Уставно питање и закони Карађорђева времена : студија о постојању и развићу врховне и средишње власти у Србији од 1805. до 1811. године*, Београд, Панпублик, 1988.

[19] Новине Србске, бр. 48 од 29. новембра 1841. године, доступно на: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/srpske_novine/1841/11/29#page/0/mode/1up, (приступљено 22.06.2019)

[20] Одлука о обустави служења војног рока, „Службени гласник РС“, бр. 95/2010

[21] Поповић – Обрадовић О.: *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године*, Логистика, Београд, 2008.

[22] Пршић М.: *Војне школе у Србији*, у: *Официри у високом војном школству Србије 1804-1918*, МЦ Одбрана, Београд, 2000.

[23] Ратковић-Костић С.: *Европеизација српске војске: 1878-1903. године*, Војноисторијски институт, Београд, 2006.

[24] *Спомен-собе. Огледало историје и традиције : 1804-1918*, Београд, Медија центар "Одбрана", 2018.

[25] Стојанчевић В.: *Историјска грађа, књига III*, Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији, НИЦ Војска, Београд, 2004.

[26] Устав СР Југославије, „Службени лист СРЈ“, бр. 1/92